

Остання ніч

Аркадій Любченко

ОСТАННЯ НІЧ

Щурів Кут уже спав, і тихо тут було, як на кладовищі.

В далині сяяли великі вікна електростанції, — шахту, зруйновану більшовиками при відступі, пощастило недавно відновити й розпочати виробництво. На електричне світло м'ярко виступали контури ґрадилень, подібних зараз до старовинних башт. Ближче ясно вгадувалось ребро терикона, що встрягав верхівкою в небо.

Весняні дощі останніх днів звогчили породу на териконі, розсипана в породі сірка тліла, і тлін, розкипаючись, спливав ядучим випаром. Досить було найлегшого руху повітря, щоб сірчана задуха терпко-гіркотно сочилась униз, поміж тісні, як собачі конури, землянки.

Щурів Кут іззовні нагадував собою кладовище — землянки виглядали, мов пагорбки могил. Але тут ще жили люди. Колишнє советське управління дозволило новоприбулим робітникам селитися саме тут, у глухому закутку при териконі, і незабаром під териконом виросло чимале своєрідне селище. Це був зразок славнозвісних донбасівських Собачівок, що їх подекуди більшовики пробували зруйнувати, галасливо рекламуючи свою нібито дбайливість до людей, а насправді байдуже припускали наростання нових численних Собачівок.

З обаполів і дощок, потайки взятих у шахті, з хмизу і глини вже багато років тому постали маленькі кривобокі будови, сяк-так підтримувані й досі. Низенькі дахи, вкриті толем або диктом, вигорблювались над ними, наче ковпаки над ямами. І наче могильні пам'ятники, здіймались над цими дахами високі цегляні комини, — здавалось, що видовженими горлянками прагнули захланні хатки вхопити свіжішого повітря.

Сірчаний дух терикону перемішувався з густим запахом прілі й гнилизни, особливо відчутних після дощу. Нічим неможливо було приглушити одкритих убиралень, вигребних ям, здавна нагромадженого, глибоко закоріненого бруду й смороду. Вони просякали землю й повітря, вони-бо незмінно панували у всьому Донбасі.

В бруді й тісноті тяж здавна завелось так багато щурів, що й селище оце назвали Щуровим Кутом. Був час, коли знедолені тутешні мешканці боролись із щурами, але боротьба жодних наслідків не дала. Пробували й назву міняти, але вона трималась учеписто, як і самі щури. Та й люди, що жили в цих ямах, інколи жартома самі себе називали щурами.

І от прийшла остання ніч.

Завтра починалось переселювання на той бік шахти, на Нову Колонію. Там щойно скінчився ремонт цілої низки великих догідних будинків, у яких раніше жило советське начальство та різні його уподобанці, прислужники, прихильники. Тепер, з дозволу нової влади, там могли поселитися справді роботящі шахтарі.

З вечора довго шумів Щурів Кут, охоплений гарячковим готуванням, сповнений

надзвичайного збудження, піднесення, радості. Адже завтра поставало зовсім інше життя в сонці й чистоті. Завтра цей набридлий проклятуший Щурів Кут буде залишено назавжди, без вороття.

І глибоко схвильовані, стомлені готуванням люди поснули пізно, поснули міцно.

Ніч уже доходила найвищого напруження, ступала на край.

Тоді на край стежечки між землянок ступили щури. Вони обережно виповзали із своїх довгих покручених норок, що густо, як старе коріння, сплітались під землянками. Вони виносили з собою застоялий сморід цих давніх, теплих логовищ, сонливість і опасистість їхнього глухого світу. Декотрі, вагаючись, продовжували ще лежати на затишних днищах.

Пухкі й м'які, вони безшумно повзли до виходу, спонукувані чудним непокоєм, що наростав з інстинкту. Здатливі, як гума, вони розтягувались і легко просмикувались крізь потайні щілинки.

Виставивши гостру мордочку, щур брав на смак повітря. Напливи запахів одразу щільно обступали його, затримувались на довгих вусах. Він ворушив вусами, як плавниками, розхитуючи стрічну течію, пропускаючи швидше одні струмені, підгортаючи ближче інші. Тут було багато знайомого, звичного, як звичне було й це досвітнє шелестіння тиші. Але він роздував боки, сповна напиваючись запахами, він приплющував очі, сліпма занурюючись у саму глибіню тиші й запахів. Крім відгуку плісняви і гнилизни, крім дзвінкої весняної свіжину, що починала дратувати, вчувався йому ще якийсь невиразний непокій, розлитий по селищу.

Щур пробував збагнути й губився. Тільки незабаром своєю істотою відгадував він близькість такої ж істоти. Тоді, вигулькнувши на поверхню, щур смикався, перебігав скрадливо у просторі. Поруч, коливаючи вусами, так само допитливо нюхтів другий щур. Це ще більше збуджувало непевність, непокій. Обое знову намагались щось розпізнати: і в довколишніх подихах, завмираючи з натури, і в самих собі, поринаючи в темін давнєзного чуття. Єдине, що прокидалось у них з незаперечною ясністю, — це потреба бути вкупі.

Закапелками бродив нічний шумок. Булькала десь вода, і пухирі, набрякаючи в гнійних ямах, тріскались лунко. З хлівця, де стояло знайоме корито, гучніше, ніж будь-коли двигтіло сопіння. На порозі чухався собака, і ці часті рухи так шматували слух, що щури мимоволі стискались. Хтось далеко йшов, а кроки хльопали над головою. Все збільшувалось, все повернулось гострим боком. Навіть легеньке нетерпляче попискування з норок, де протискувались інші щури, разило, як свист. Навіть пошкрябування кігтиків, що брались тісними ходами, занадто звучало. Все наростало, наростало...

І довкола наростав уже цілий табунець щурів. Потреба бути вкупі горнула їх одне до одного. їх брав жорсткий страх. Ще ніколи вони таким товпом не стовплювались. Щохвилини може щось трапитись. Кожне з них готове кинутись навмання. Далі тут бути несила. Треба кудись іти. Все одно куди. Аби йти!

Перший рушив, і за ним усі. Вони ступили на край стежечки між землянок.

Тоді великі чужі вуха насторожились. На селищі гавкнув собака.

Старий шахтар Радчук вийшов на поріг. Стояла ніч перед порогом, і зорі холодно скляніли. З терикону текла знайома сірчана гіркота, але старий, мов той щур, ворухнув вусами, пожував, взяв на смак повітря. Добре вже вчувалась весна, хвилювала. Вгадувалось далеке, давнє, коли в степах Київщини особливо кріпко пахло бур'янами, стернею, набряклою землею.

Зринало в пам'яті далеке й дороге, коли хайзяновитому Радчукові ще посміхалась молодість. Однак життя різко крутнуло в інший бік, примусило чимдуж тікати від смертельної чекістської загрози. Так, заплутуючи сліди, потрапив він на шахти, поліз у землю працювати, поліз у землянку жити. І закопавшись, приховавшись, проживотів, прозиднював на Щуровому Куті щось із два десятки років. Вже й звук.

Тепер стояв він, оглядаючись довкола на сонне, тихе, гниле селище, і ніби оглядався на своє життя. Тут відбулося чимало подій, тут він якось помирав, тут другого сина народив, але дружину втратив, тут мучився, пристрасно ненавидів оту червону дійсність і жадібно ждав чогось нового, кращого, тут усі дні пройшли в болісному клопоті, в нескінченній тривозі, аж до останніх моторошних переживань, коли довелося із синами тікати й приховуватись од суворої советської мобілізації, од нещадної евакуації.

Не вірилось, що це остання ніч, що завтра вже не буде Щурового Кута.

Не буде? — старший син Андрій ще звечора помчав шахтним автом до районного центру, щоб погодити кілька додаткових справ відносно переселення. Старший син приклав багато зусиль, щоб швидше повикінчувати ремонт будинків, то діловитий невідступний хлоп'яга, — знали, кого призначити на розпорядника. Діждався-таки батько пори, що вилізе з дітьми з нори.

Десять недалечко вчувся шум. Радчук, послухавши, гукнув собаці:

— Кса, Метелик! Са! Са!

Метелик пурхнув з-під ніг. Летючи з двору, він уже заллявся хрипким гавкотом.

Але собачий лемент у завулкові нараз урвався. Метелик зраділо й винувато завищав. За хатою пльохкали важкі й безладні на слизоті кроки.

— Ах ти ж, лобуряко? — вимовив старий, коли на фіртці забовваніла хлоп'яча постать.

Хлопець похитувався. Він тримався руками за низький паркан і не зважувався переступити у дворик. Пустивши голову, так і застиг.

— Оце ти досі гуляв? — гукнув старий.

Хлопець не відповів.

— Я тебе питаю, Васько. Ну!

— Гуляв, тату, — признався Васько, ледве повертаючи неслухняним язиком. — Але це ж я з радості. Всі інші хлопці так само гуляли.

— З радості? — лагідніше перепитав старий.

— Атож! Співали й випивали. Щурів Кут забували. Ха-ха!

— От урвители! — добродушно похитав головою старий.

— Заходь у хату, ніч кінчається.

— Ні. Не хочу я більше... в цю хату.

Старий подумав, пішов сам, грюкнув дверима.

В тій же задумі Василь грузько навис на паркан, і паркан рипнув, як розірване полотно.

Поки він ішов, почувався краще. А зараз втома затоплювала тіло, силоміць хияла. Під ногами було слизько, хитко, він мусив хапнутися за стовпчик. У розмоклій землі стовпчик наче угинався, сама земля коливалась. Голова хлопцеві швидко мутніла, жаринки повзли з терикону, тисячі жаринок починали несамовито кружляти, як дзвінки оси. І це було приємно, аж дивно. І захотілося знову на весь голос заспівати. Ні, він уже до світанку лишиться на повітрі, посидить ось тут на колоді.

— Метелику, на-на! Ти, собача душа, теж покинеш завтра цю хату. Гуляй, Метелику! — засміявся, розмахнувся Василь.

Собака одскочила: чудні бувають іноді люди, й краще держатись віддалік. Нюх його швидко натрапив на стежечку, де густо тхнуло щурами. Він рушив цим слідом, стрибнув через паркан.

Слід збочував, петлював, знову вирівнювався — все найзручнішими, сухішими місцями. Він сягнув другої вулички, перехопився на той бік.

Зненацька в якийсь комірчині заверещав півень, і просторінь здригнулась. Собака зупинився. Перед ним роззявилась пащека яру, ковтнула слід.

А щури тим часом бігли ген за яром. До них приєднувались нові й нові. Табун зростав. Непокій також дедалі зростав. Вони не могли затримати свій рух, як не могли подолати непокій. В гурті вони віддавались на волю гурту. Їх тягло спільною силою все вперед, вперед...

На задвірках селища деякі з них завагалися, норовлячи шмигонути в інші двори. Лад порушився. Але з дворів, чуйно притягвані цим збіговищем, до них якраз уже наспівали нові щури. Знялось сум'яття, безтолоч. Вони ще стрімкіше метнулися вбік до рову, що оточував селище, як кордон. Довгу кладку через рів вони запопадливо обліпили, і останні сходили з неї, як сходять з дерева стара кора.

Часами, круто збочивши, вони з розгону налітали одне на одного, пищали, одгризались. Бував дорогою і підозрілий шум чи непевний запах, але щури вже ухиялялись недалечко. Вже розвиднялось, і час невблаганно підганяв.

Так повстала Нова Колонія. В світанковій сутіні, як гори, урочисто білили великі будинки. Продудонів і застряг у повітрі людський голос. За стіною повітря вчувалось щось різке, відпорне, вчувалось розбавлене вапно й тривкий неприємний щурам запах свіжого житла.

Вони насторожились. Все ж таки частина повернула сюди й, притишивши ходу, почала обережно братись на останній глухий ріг, де височіли штабелі дощок.

— Ах ти ж, нечиста сило! — вражено одхитнувся високий бородатий чолов'яга.

Він ухопив каменюку й шпурнув щосили.

Табун шарахнув у бік, подався степом.

Вхопивши другу каменяку, сторож так і застиг з підведеною рукою.

В синій сутіні стояв він, великий, волохатий і злий, як печерний пращур. Очі його прикипіли до табуна, що іржавою плямою зникав на віддалі. Було так, наче з самої землі сколупнувся шматок іржі, покидаючи цю землю, де він стояв ногою. І була тверда думка на твердому обличчі, аж поки ворухнулись брови. Вираз потеплів, на устах спливла легенька здогадлива усмішка:

— Тікай, тікай, нечиста сило! — бовкнув його непрокашляний бас.

На заході хилилась ніч. Голубі озера затоплювали другий край небес. Зорі, дедалі рідкіші, в'янули й потопали в глибинах.

З донецьких степів налетів вітрець — весна брала розгін на просторах — і перші вранішні шуми, ще не повні й загадкові, рушили здаля, як потайні ватаги.

Щури простували далеко між сизих бур'янів, і краплі, падаючи, обпікали їх. Потім вони вихопились на дерку стерню. Грубі шпичаки доводилось їм часто обминати або ж поверх них стрибати, — так скидається риба і м'яко шубовстає. Колючки натруджували з-під споду. Черевце кожному підмокало. Все це ще більше дратувало.

За стернями почалось картопляне поле з ямками, з водою в ямках. Вітрець різав при самому лобі. Змоклим і притомленим щурам ставало холодно. Вони збились тісною купою в якомусь видолку, закущеному бур'янами. Вони стріпувались, облизувались, важко дихали. Вертатись назад ні одне не зважилось, але й тут лишатись — неможливо. Стебла над ними тоскно перешіптувались. Вітер, шугаючи по верхах, — чимраз наполягав задерикуватіше, пронизливіше — ні, неможливо!

І вони покинули видолок. Вже ніщо не могло їх злякати. Ніщо не могло зупинити.

Під краєм світла ліг поріг. Ще трохи — і перед ними виник насип. Це був гудронований шлях, вони подріботіли вздовж шляху. Потім швидко й владно потягло їх на той бік, де, за всіма ознаками, мусило з'явитись для них якесь спасення пристановище.

І як останні перебігали шлях, раптом злетів нечуваний, несамовитий ураган, одчикрижив табунові хвоста, розчавив останніх.

За кілька метрів авто зупинилось.

На шляху, прокладеному з районного центра, ще нікого не було, і гудрон, тьмяно лисніючи, тік на шахту, як повна ріка.

З авто згинці вийшов Андрій Радчук. Випроставшись, він став, високий і стрункий. Сині штани й чоботи і чорне пальто зручно й звично облягали його постать. З-під кашкета, під розмахом вигнутих брів пильно зиркнули трохи притомлені очі.

Похитуючись, розминаючи засиджені ноги, швидко пішов він назад, нагнувся.

Серед дороги лежали руді пухкі звірята. Він одкинув одне носком чобота, з огидою поглянув на інших.

— Ти бачив, скільки їх було? — здивовано кивнув він чорненькому вусатому шоферові, що теж зацікавлено наблизився.

— Бачив. Сотні, тисячі...

— От погань! Це ж вони, мабуть, з Щурового Кута драпака дають.

— Не інакше. То — не їхній корабель, — значливо завважив шофер.

— Еге ж, потопає. А старий намул, отой советський накуп чимдуж тікає. Ой, тікає ж, бісова душа! Ха-ха-ха! — реготав Андрій, взявшись у боки, примружившись, у далечінь.

Шофер і собі глузливо свиснув, зірвав з голови кашкета й, помахуючи кашкетом, гукнув навздогін:

— Прощайте, товаришочки! Тю, тю!..